

PAPER DETAILS

TITLE: SAFEVILERDE VEZIR-I AZAMLIK MÜESSESESI

AUTHORS: Eralp ERDOGAN

PAGES: 111-120

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/821932>

SAFEVİLERDE VEZİR-İ AZAMLİK MÜESSESESİ

Arş. Gör. Dr. Eralp ERDOĞAN*

ÖZ

Vezirlik kurumu Akkoyunlular yolu ile Safevilere intikal etmiştir. İlk dönemler vezir olarak atanan kişi yönetimde çok etkili değildi. Çünkü Şah İsmail vezirlik makamını oluşturduktan sonra aynı zamanda *Vekil-i Nefs-i Nefis-i Humayun* adlı bir makam daha oluşturmuş ve başına da Hüseyin Beg Şamlu adında bir kıyılbaş emirini getirmişti. Kıyılbaşların devlet üzerindeki etkisi nedeniyle, vezir yeni oluşturulan *Vekil-i Nefs-i Nefis-i Humayun* makamının gölgesinde kalmıştır. Ancak Safeviler, zamanla kıyılbaşların devlet yönetimindeki etkisinin azaltılmasıyla, kendisinden önceki ve muasırı olan Türk devletlerindeki gibi bir etkili bir vezaret makamına sahip olmuşlardı. Babası Şah Muhammed Hudabende'nin yerine tahta geçen I. Şah Abbas, devlette oldukça etkili olan Ustaclu Mürşid Han'ı katledince Vekâlet makamı ortadan kaldırılmış ve bundan sonra yönetimde kıyılbaşlar yerine gulamlar ve İranî unsurlar daha fazla görülmeye başlanmıştır. İtimadü'd-devle olarak bilinen Vezir-i azam şahın güvendiği ve her konuda bilgisi olan kişilerden seçilmekteydi. Zira onun adalet dağıtmak, vergi toplamak ve gerekli yerlere liyakatli insanları atamak gibi önemli görevleri vardı. Şah, tüm bu özellikleri taşıdığına inandığı için İranî unsurları bu göreve atamaktaydı. Aynı zamanda onların kendi ordusu ve çok fazla akrabası olmaması bunda etkiliydi. Zira bu şekilde isyan çıkarmaları imkânsızdı. İtimadü'd-devle unvanı Safeviler yıkılana kadar varlığını korumuş ve kendisinden sonra gelen devletlere intikal etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vezir-i Azam, İtimadü'd-devle, Safevi, Teşkilat, Kıyılbaş

THE GRAND VIZIER INSTITUTION IN THE SAFAVIDS

ABSTRACT

The vizier institution in the post-Islamic Turkish states was transferred to the Safavids by the Akkoyunlu State. The first person appointed as a vizier was not very effective in running administration system. Because Shah Ismail founded a new institution called *Vekil-i Nefs-i Nefis-i Humayun* at the same time and appointed a qizilbash amir named Hosein Beg Şamlu to this new institution. Due to Qizilbashes were so effective in the state, vizier was overshadowed by the institution of Vekil-i Nefs-i Nefis-i Humayun. After the Chaldiran Battle, Shah Ismail tried to reduce of the qizilbashes effect in the state but he didn't manage that. Shah II. Ismail increased his grand's vizier power. And finally their descendant Shah I. Abbas after a while ascended the throne, killed the Ustaclu Mürshid Kulu Han and abandoned the Vekalat. Thereby, Safavids had a vizier position like in the previous and contemporary Turkish states, after the reduction of the influence of Qizilbash in the state organization. Grand Vizier, known as İtimatü'd dovle, was chosen by people who were considered to be trustworthy and well educated. Therefore Iranian (Tajik) was preferred for this function. Also The Tajiks didnt have their own army and they didn't become the cause of discord and rebellion. Grand Vizier had many important duties, such as dispence justice, collecting taxes and appointing qualified people where necessary. He spent most of his time at the palace, awaiting the shah's order. During that time he deal with all business, in terms of decision, reports and letters. This office remained in existence until the Safavids collapsed.

*Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eralperdogan@hotmail.com, Orcid ID: 0000 0002 1807 2745

Keywords: Grand Vizier, İtimatü'd dovle, Safavid, Organization, Qizilbash

Giriş

Arapça “*ağır yük, yük yüklendi, yardım etti, sığınak, sığınılan dağ*” anlamlarına gelen ve “v-z-r” kökünden oluşan vezir kelimesi, Farsçadan Arapçaya geçmiş ardından Arapçalaşmış şekli ile tekrar Farsçaya geçmiştir. (Bardakçı 2018: 302). Vezirlik kurumunun Abbasiler ile birlikte ortaya çıktığı düşünülmektedir. Abbasilerden sonra Mısır ve Endülü’s’teki hilâfet rejimlerinde de görülen vezirlik müessesesi, Büveyhîler, Sâmânîler ve ardından Türk İslam Devletleri tarafından da oluşturulmuştur (Alican 2014: 2).

Akkoyunlu devlet teşkilatını örnek alan Safevilerde de devletin kuruluşundan itibaren vezir unvanına rastlamaktayız. Şah’ın en önemli yardımcısı olan vezir ilk dönemler kızılbaş emirlerinin gölgesinde kalmış olsa da ileriki dönemlerde vezirin etkinliği daha da artmıştır. Bilgeliği ve tecrübesiyle hükümdara yardım eden bu kişiler önemli sorumluluklar üstlendiği gibi her an ölümü de göze almaktaydı.

Makalemizde Safevi devlet teşkilatında en üst sırada yer alan vezir-i azamlık müessesesinin başlangıçtan sona kadar geçirdiği değişim ve vezir-i azamın görev tanımı incelenecektir.

Vekil-i Nefs-i Nefis-i Hümayun’dan İtimadü’d-Devle’ye

Şah İsmail, devletin kurulduğu ilk yıllarda teşkilatlanmaya önem vermiş ve daha önce Akkoyunlu devletinde vezirlik yapmış olan, Emir Celaleddin Muhammed Zekeriya Göceci’yi devletin ilk veziri olarak atamıştır (İskender Bey Münşî 1387: C. II, 159; Kadı Ahmed Kumi Ahmed b. Şerefeddin Hüseyin 2004: 124; Muhammed Yusuf Vale İsfahani 1372: 123; Mirza Bey Cünabadi 1378: 155). Ancak bu atama ile birlikte “*Vekil-i Nefs-i Nefis-i Hümayun*” adlı bir makam daha oluşturmuş ve oranın başına ise devlet kurulurken büyük yararını gördüğü “lala” ünvanlı Hüseyin Beg Şamlu’yu atamıştır (Gıyaseddin Handemir 1362: 468; Muhammed Yusuf Vale İsfahani 1372: 123). Büyük yetkilerle göreve getirilen Hüseyin Beg, “*Mürşid-i Kamil*” olarak bilinen Şah İsmail’in hem uhrevi hem de dünyevi temsilciliğini yapmaktaydı. Bu yüzden vezirlik makamı *Vekil-i Nefs-i Nefis-i Hümayun* makamının gölgesinde kalmıştı. Hüseyin Beg’in yönetimde böylesine güçlü bir şekilde yer alması ve Türkmen unsurunun devlet üzerindeki büyük etkisi Şah İsmail’i korkutmuş olmalı ki kızılbaşlara olan teveccühünün zamanla azaldığını görmekteyiz. Zira sadece altı yıl sonra Hüseyin Beg vekillikten azledilmiş ve yerine İranî vekiller getirilmiştir. 1508 ile 1524 yılları arasında beş tane İranî vekil atanmıştır. Bu girişim Şah İsmail’in yerli unsurlarla kızılbaşlar arasında bir denge kurma arzusunu göstermektedir. Ancak kızılbaşların vekâletten dışlanması mevcut vekillere karşı bir tepki yaratmıştır. Bu vekillerden üçü kızılbaşlar tarafından öldürülmüş ikisi ise sadece iki yıl görevde kalabilmiştir (Savory 1986: 359).

Çaldıran Savaşı sonrasında *Vekil-i Nefs-i Nefis-i Hümayun* unvanına rastlanmamaktadır. Bundan sonra vezir veya *vekilü’s-saltana* unvanlarını görmekteyiz. Ancak vekillik bir süre daha vezirin üstünde bir makam olarak devam edecektir (Savory 1980: 47). Şah İsmail’den sonra tahta geçen Şah Tahmasb, II. Şah İsmail ve Şah Hudabende dönemlerinde de vekillerin etkin olduğunu ve *ehl-i kalem* olan İranî

unsurlarla çekişmenin had safhada olduğunu görmekteyiz. Türkmen gruplar kendisine yakın gördükleri Mirzaları tahta geçirip yönetimde etkin olmaya çalışmakta, şahlar ise tahta geçtikten sonra kızılbaş Türkmenlerini yönetimden uzaklaştırma çabasına girmektedir. Bir süre sonra Şahın ardından gelen en yetkili kişiye *Vekil-i Divan-ı Ala* unvanı verilmeye başlanmıştır. Muhammed Hudabende döneminde, vekil olan Hamza Mirza'nın vefatının ardından Hudabende başka bir vekil atamamış ve işleri kendi üzerine almıştır (Floor 2001: 15). Ancak eşi Mehdi Ulya tüm kızılbaşların tepkisini üzerine çekme pahasına vekil gibi davranmış ve vezirin mührünün üzerine kendi mührünü basmıştır (Veliyeva 2007: 132). Bu dönemde vezirlik ise Muhammed Hudabende gibi gözleri görmeyen Mirza Selman Cabiri'ye verilmişti (Şerefhan Bitlisi 2011: 209).

Kızılbaşları yönetimden uzaklaştırma çabalarından biri olan Mehdi Ulya'nın bu hareketi hayatına mal olmuştur. Şah Hudabende'nin gelen tepkileri engellemek amacıyla eşini devlet işlerinden uzak tutmaya çalışması bir işe yaramamış ve muhalif emirlerin sarayda çıkardığı bir isyan hareketi ile Mehdi Ulya katledilmiştir (Erdogan 2017: 41). Kızılbaş etkisinin kırılması ve *Vekil-i Divan-ı Ala* unvanının terkedilerek *vezir-i azam* makamının güçlendirilmesi I. Şah Abbas dönemine rastlamaktadır. Şah Abbas'ın tahta geçmesinde büyük rolü olan Mürşid Kulu Han bu unvan ile tüm yetkileri elinde toplamıştı (İskender Bey Münşî 1387: C. I, 366). Mirza Ali'nin yazdığına göre *Vekâlet-i Divan-ı Ala* makamı ortadan kaldırılmadan önce vezir-i azamlar bu kadar bağımsız değillerdi. Tüm yetkiler vekilin elinde olduğu için memleket meselelerinin tümünde onun görüşüne başvurulmaktaydı. Bu yüzden vezirler çok itibarsız ve önemsiz idi. Vezirler sadece divanî vergilerden sorumluydu. I. Şah Abbas, Ustaclu Mürşid Kulu Han'ın katlinden sonra vekâleti askıya almış ve başka vekil tayin etmemiştir (Mirza Ali Naki Nasiri 1371: 4).

Kızılbaşların etkisini kırmak için yapılan en önemli faaliyetlerden biri onların gelir kaynaklarını ortadan kaldırmaktı. Zira kızılbaşlar birçok memalik toprağını elinde tutuyor ve buralarda bağımsız hareket ederek önemli bir gelir sağlıyorlardı. Kızılbaşların bu topraklardan tasfiye süreci 1540'da başlamasına rağmen 1590'dan sonra Şah Abbas ile birlikte yapılan reformlarla tamamlandı (Floor 2005: 445). Aydoğmuşoğlu'nun da dikkat çektiği üzere;

“Şah Abbas, kendi tasarrufunda olan gelirleri artırmak ayrıca yeni teşkil ettiği gulam sistemin giderlerini karşılamak için verdiği bir emirle bazı bölgelerin hassa vilayetleri haline dönüştürülmesini sağlamıştır. Bu eyaletler ve şehirler içinde Kazvin, Kâşan, İsfahan, Kirman, Yezd, Kum, Mâzenderan, Gilan (Reşt, Lahican), Astara (Azerbaycan'ın güneyinde) ve Gaskar (Kirman'da) sayılabilir. Bu uygulama ile adı geçen bölgelerin tüm gelirleri Şah'ın tasarrufu altına giriyordu. Böylece merkeze gelen varidatlar da yükselmiştir.” (Aydoğmuşoğlu 2013: 89)

Kızılbaşların ekonomik olarak zayıflaması ve devlete bağlanan bu gelirlerin tasarrufundan vezir-i azamın sorumlu olması vezir-i azamın gücünü artırmıştır.

(Matthee 1994: 80).¹ Bu reformlar üzerine Şah Abbas ve onun ardından tahta geçenler, denge kurmak amacıyla kızılbaşlara karşı oluşturulan gulamlar ile kızılbaşlar arasında tarafsızlık politikası izlemişlerdir. Bu aşamadan sonra vezir-i azam olarak atanan kişiler siyasi yakınlığa göre değil liyakat esasına göre atanmışlardır (Floor 2005: 442) Kızılbaşlara karşı mesafeli olunmasına rağmen Şah Hüseyin döneminde Muhammed Mümin Han Şamlu, Muhammed Kuli Han Begdili Şamlu; II. Şah Tahmasb döneminde ise Faracullah Han Abdallu gibi kızılbaşların liyakatleri dolayısıyla vezir-i azamlığa getirildiklerini görmekteyiz. (Floor 2001: 38)

Artık vezaretin daha güçlü olduğu ve vekillerin sahip olduğu gücün vezir-i azama geçtiği bir döneme girilmiştir. Unvanlar değişse de şahı temsil edecek kişinin yetkisi hemen hemen aynıydı. Bu durum, unvanlar üzerindeki değişikliğin ana sebebinin, başına buyruk hareket eden kızılbaş Türkmen grupları olduğunu kanıtlar niteliktedir. Vekilin veya vezirin ne kadar yetkili olduğunun bir önemi yoktu. Şah için önemli olan bu yetkiyi kendi menfaati için değil devlet menfaati için kullanabilmesi ve kendisine koşulsuz itaat edebilmesiydi. Ancak kızılbaş emirlerinin hâkimiyetinde veya tesiri altında bunun gerçekleştiğini pek görememekteyiz. Tacik olarak adlandırılan İranî unsurların yönetimde tercih edilmesinin en büyük sebepleri ise kalem ehli, yani bilgili olmaları ve herhangi bir kabileye mensup olmamalarıydı. Böylece şahlar, herhangi bir isyan hareketi olmadan yönetiminden memnuniyet duymadığı kişileri rahatlıkla görevinden azledebiliyordu. Mirza Ali, vezir-i azamlık makamına atanacak kişinin dindar ve faziletli olması gerektiğini; muhasebe ve aritmetikten anlamasını; şer'i hüküm verebilecek kadar iyi dini bilgisinin olmasını ve ayrıca reaya ile devletin iyiliği için çalışması gerektiğini yazmaktadır. Ona göre bu tarz faziletler Taciklerde varken diğer cemaatlerde [kızılbaşlar] yoktu ve onlar sadece yağmalama ve savaşmayı biliyorlardı (Mirza Ali Naki Nasiri 1371: 6). Meclisnevis olan müellif, bürokrat bir aileden gelen İranî kökenli biri olduğu için Türkmenlere karşı bu tarz olumsuz ifadeler kullanmasını yadırgamamamız gerekmektedir. Ancak, yukarıda bahsedildiği üzere Muhammed Mümin Han Şamlu, Muhammed Kuli Han Begdili Şamlu ve Faracullah Han Abdallu gibi kızılbaşların liyakatleri dolayısıyla vezir-i azamlığa getirilmeleri, müellifin söylemlerini boşa çıkarmaktadır.

Kızılbaşlar kadar tanıdıkları olmamasına ve bu göreve atanma sebeplerinden biri bu olmasına rağmen göreve gelen vezir-i azamlar, kendilerine karşı yapılan yıpratma girişimlerini bertaraf etmek amacıyla etrafına güvendiği kimseleri toplamaya gayret etmekteydi. 1669-1689 yılları arasında Şah Süleyman'ın vezirliğini yapan Şeyh Ali Zengene, yüksek makamlardaki akrabaları ve destekçileri sayesinde kendisine karşı yapılan tüm tehditleri kolaylıkla ortadan kaldırmayı başarmıştı (Matthee 2015: 94).

İtimadü'd-Devle(Vezir-i Azam)

Devletin son zamanlarına doğru vezir-i azam için özellikle *İtimadü'd-devle* unvanı kullanılmaktadır. Bu unvanın ilk kullanımı Şah İsmail dönemine kadar gitmektedir. Kaynaklarda ilk olarak, 1514-1523 yılları arasında vezirlik yapmış olan Mirza Şah Hüseyin İsfahani için bu unvanın kullanıldığını görmekteyiz (Hurşah b.

¹ Vezir Hem Hassa Hem De Memalik Topraklarından Sorumluydu. Ona Bu İşlerde Müstevfi El Memalik Ve Müstevfi El Hassa Yardım Ediyordu. Yazışmalarındaki Yardımcıları İse Münşi El Memalik Ve Meclisnevis İdi (Floor 2005: 445).

Kubad el-Hüseynî 1379: 74; İskender Bey Münşî 1387: C. I, 340). Devletin güvencesi anlamına gelen bu unvan vezaretin önem kazanması ile birlikte gerek vakayinamelerde gerekse seyyah notlarında yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu göreve getirilen kişi *İtimadü'd-devle* unvanını genellikle görüşmelerde kullanırken vezir-i azam unvanını yazışmalarda kullanıyordu (Keampfer 2018: 55). Vezir-i azam olarak atanan kişiye emanet olarak, hazineye özel olarak korunan mücevher işlemeli bir devlet kalemi, bunun yanı sıra ciğre², tac u vehhac³ ve tomar vezirlik yaptığı süre boyunca kendisine verilirdi (Mirza Rafia 1385: 188).

Vezir-i azamın mekânı hemen saltanat kasrının yanındaydı. Şahın vereceği emirleri uygulamak için tüm gün sarayda bulunmak zorundaydı. Çünkü şahın vereceği emri hemen yerine getirmek zorundaydı ve erteleyemezdi. Sarayda geçirdiği süre zarfında kendisine ulaşan dilekçeler, talepler ve eyaletlerden gelen mektuplar gibi bir yığın belge okumaktaydı. Yoğun iş yükünden dolayı ailesiyle çok az görüşürdü. Büyük şölenlerde şahın hemen yanında, sol tarafında otururdu. Okuduğu belgeler ve haklarında verdiği kararlardan şaha bahsederdi. Şah ile memleket meselelerini konuşurdu. Şah genellikle günün sonunda at üzerinde gerek sağlık için gerekse kendisini halka gösterme amacı taşıyan gezintiler yapardı. Bu gezintilerde vezir i azam da şahın sağında giderek ona eşlik ederdi (Keampfer 2018: 55-56).

Vezir-i azam şahın gözünden düşmemek için dikkatli ve ihtiyatlı davranmak durumundaydı. Vezirlik için büyük bir rekabet vardı. Bu makama gelenler genellikle kıskanılır ve açığı aranarak şaha şikâyet edilirdi. Dolayısıyla onun yerine geçmek isteyen veya onu sevmeyen birçok kişiyle mücadele etmek durumundaydı. Zira şahın ani bir kızgınlığı ve memnuniyetsizliği vezir-i azamın azli hatta ölümü ile sonuçlanabiliyordu. Birçok gücü elinde bulunduran vezir-i azam her ne kadar çalışkan ve gayretli olsa da etrafında meydana gelen tüm kötü olaylar onun liyakatsizliğine ve beceriksizliğine yorulur ve ona atılan iftiralarla uğraşmak zorunda kalırdı (Keampfer 2018: 57). Vezire karşı yapılan itibarsızlaştırma çabaları, vezir şaha yakın olup şahın güvenini kazandığı sürece başarısızlıkla sonuçlanmaktaydı (Floor 2001: 2) Atılan iftiralar veya vezir-i azamı kötüleme çabaları şah tarafından ciddiye alınmadığı için suikasta uğrayanlar da mevcuttu. II. Şah Abbas'ın vezir-i azamı Saru Taki veya diğer bilinen adıyla Mirza Muhammed Taki, 1645 yılında bazı emirler tarafından yolsuzlukla suçlanarak suikasta kurban gitmişti (Matthee 2015: 288; Newman 2009: 81).

Vezir-i azam makamını sağlamlaştırmak için bir yandan bu kişilerle mücadele ederken diğer yandan şahın inayetini kazanmak için dalkavukluk yapmaktaydı. Bazen şaha methiyeler düzer, bazen de kötü haberleri ondan saklardı. Kempfer'in İsfahan'da iken bizzat şahit olduğu bir hadiseye göre Özbek kabileleri Horasan'a saldırmış ve 4.000 İranlıyı katletmişti. Ancak vezir-i azam, Şah'a bir çatışma olduğunu ve henüz kimin galip geldiği veya kaç kişinin öldürüldüğünü bilmediklerini rapor etmişti (Keampfer 2018: 58). II. Şah Abbas döneminde vezir-i azamlık yapan Muhammed Beg aynı şekilde, Allahverdi Han komutasında kuzeye yapılan bir seferde verilen 12.000 kişilik kaybı ve yenilgiyi Şah'tan saklamış ancak ortaya çıkınca görevden azledilerek sürgüne yollanmıştı (Matthee 1991: 34). Buna rağmen Safevilerde vezir-i azamın katli veya azli

² Başa Takılan Değerli Bir Taş

³ Kızılbaşlar'ın Taktığı 12 Dilimli Külâh Kastedilmektedir. Kelime Anlamı "Parlak Taç" Tır.

çok yaygın görülmezdi. Çoğu vezir-i azam makamında ölmekteydi (Tavernier 1382: 244).

Görevleri

Şah'ın naibi olarak vezir-i azamın önemli görevleri ve büyük sorumlulukları vardı. Devlet içerisinde meydana gelen sorunları çözmek için onun bilgisine ve mührüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Tüm kararlar ve hükümler onun mührünü taşımak zorundaydı. Vezirler, müstevfiler, mübaşirler, kalanterler gibi önemli yöneticilerin ve her eyaletin divanında görev alan kişilerin ataması vezir-i azam tarafından yapılmaktaydı. Birimlere yeni atanacak kişilerin onayı öncelikle o birimin aksakallısı (*riş-i sefid*) tarafından yapılmaktaydı. Ardından atama kararı ve bilgileri vezir-i azam tarafından mühürlenmekte ve deftere kaydolmaktaydı. Ayrıca eyaletlerdeki vergileri toplaması için tahsildarlar ve gelirleri saptaması için denetçiler tayin ederdi. Tahsildarların mükelleflerden topladığı vergileri büyük müstevfiler (*müstevfiyan-ı azam*) gözden geçirirdi. Gözden geçirilen bu hesaplar vezir-i azamın onayından sonra geçerli olmaktaydı. Vergilerden harcanan her şey onun bilgisi ve onayına sunulmalıydı. Eyaletlerde yapılan işlemlerin raporu merkeze gönderilirdi. Bu raporlar ile devlet içerisindeki tüm yöneticilerin (emirler, beğlerbeyleri, sultanlar v.s) bir suç işlemesi, zulüm yapması veya yasalara aykırı davranması durumunda vezir-i azam bilgilendirilir ve buna engel olması beklenirdi (Mirza Rafia 1385: 187; Anonim 1378: 5) . Hazine üzerinde çok büyük yetkilere sahipti. Hazineden onun izni olmadan işlem yapılamazdı. Hatta Mirza Ali'ye göre bu yetki şahın kendisinde bile yoktu (Mirza Ali Naki Nasırı 1371: 11).

Vezir-i Azam her gün keşikhane'ye gelerek halkın bizzat dilekçelerini sunmasına imkân verirdi. Kendisinin halledemediği meseleleri çözer, şaha arz edilmesi gereken tüm işleri şaha sunardı. Şaha sunulan her arz, bilgi ve hükmüm vezir-i azamın elinden çıkması gerekiyordu. Bu yazıların her babında şahın esenliği için bir dua olurdu (Mirza Rafia 1385: 188). Huzurda geçirdiği bu süreyi hiç bir şekilde boş geçirmiyordu. Şaha, kendisine ulaştırılan raporları, dilekçeleri, talepleri ve yazışmalarını okurdu. Genellikle emirleri ve fermanları şahsen tertip ederdi (Keampfer 2018: 55-56).

Arabistan ve Gürcistan valisinin dilekçelerinin şaha sunulması, isteklerine göre kararların, hükümlerin ve bilgilerin yazılması, onların refakatçilerini ve memurlarını ağırlamak, hediyeleri almak ve şaha sunmak vezir-i azam vekillerinin sorumluluğundaydı. Ayrıca mecliste akşam yemeği servisinden sonra Fatiha'nın okunması öncelikle vezir-i azamın hakkıydı (Mirza Rafia 1385: 188). Vezir-i azam Umera-i caniki emirlerindendi. Onun meclisteki yeri tüm emirlerden yüksekti ve şahın sol yanında otururdu (Mirza Ali Naki Nasırı 1371: 11).

Maaşı ve Gelirleri

Vezir-i azamların gelirleri I. Şah Abbas döneminde yapılan bir düzenlemeyle belirlenmişti. Ona maaş olarak herhangi bir gelir tahsis edilmemekteydi (Mirza Rafia 1385: 188). Gelirini diğer memurlardan aldığı ücretler, eyaletlerden aldığı nakit paralar ve mahsullerden payına düşenler oluşturmaktaydı. Buna göre, büyük emirler (*umera-i azam*) tiyul'dan (tımara) kazandıkları her tuman için 300 dinar vermekteydi. Ayrıca emirlerin yıllık kazançlarından tuman başına 220 dinar; mukerrebân ve ağaların toplam

tiyulundan her tuman için 330 dinar, yıllık kazançlarından her tuman için 220 dinar, mevaciblerinden (maaş) her tuman için 110 dinar, enamlarından (bahşiş) ise her tuman için 660 dinar; büyük emirlerin mevacibinden her tuman için 110 dinar; emirlerin ve mülazım olmayan görevlilerin hepsinin enamından her tuman için 660 dinar, kurçiler, gulamlar ve topçuların atama, mevacib ve enamlarından her bir tuman için 50 dinar, hemesale ve tenhah gelirlerinden ise 10 dinar alırlardı. Taşrada görev yapan vezirler, müstevfiler, leşkernevisler, kalanterler kazandıkları mevacib'den her tuman için 660 dinar vermek zorundaydı (Mirza Ali Naki Nasiri 1371: 10; Mirza Rafia 1385: 188). Ayrıca taşrada bulunan görevliler her yıl vezir-i azamın gönlünü hoş tutmak amacıyla ona hediyeler yollarlardı (Keampfer 2018: 59).

Bunun yanı sıra saltanat haslarından kiraya verilen yerlerden alınan yıllık kiralardan tuman başına 500 dinar, temlikli ve muaf iktalardan her tuman için 660 dinar alırdı. Bazı vilayetlerden ve yenilebilir bazı ürünlerin hasadından da yıllık belirli bir miktar para almaktaydı. Örneğin Lahican'dan her yıl 200 tuman, ürünlerden ise yıllık 400 tuman toplarlardı (Mirza Ali Naki Nasiri 1371: 10). 1720'li yıllarda bir vezir-i azamın geliri şu şekildeydi; Vergilerden toplamda 803 tuman, 3,943 dinar ve İsfahan'dan yıllık 20 tuman nakit gelmekteydi. Ayrıca 7,000 tebriz menn'i⁴ buğday, 200 menn koyun yağı, 1,460 menn pirinç, 30 menn lor, 75 menn nohut, 30 menn pekmez, 30 menn sirke, 20 menn limon suyu, 10 menn badem, 20 menn kuru üzüm, 50 menn tuzlu peynir, 150 menn eritilmiş iç yağı, 20 menn nar, 10 menn diken üzümü, 15 kile nebat şeker, 3 kile şeker, 2 parça çin şekeri, 5 menn biber, 2 menn karanfil, 1,5 menn kakule, 4 menn tarçın olmak üzere toplamda en az 9.321 Tebriz menn'i ağırlığında ürün almaktaydı (Mirza Rafia 1385: 188). Vezir-i azamın toplam geliri ise 12 bin tuman'ı bulmaktaydı (Mirza Ali Naki Nasiri 1371: 11). Hatta Kempfer'e göre geliri 20 bin tuman'a kadar çıkabiliyordu (Keampfer 2018: 59). Vezir-i azam tüm bu gelirlerine karşılık her Nevruz'da şaha hediye olarak 1000 adet eşrefi altın ve 12 adet at ve kısarak sunardı (Mirza Rafia 1385: 188).

Sonuç

Devletin kuruluşundan itibaren vezir ünvanlı kişilere rastlanmaktadır. Vezirliğin özellikle bilge kişilerden seçilmesi gerektiğini idrak eden Şah İsmail, bu makam için eskiden Akkoyunlu Devleti'nde vezirlik yapmış olan Emir Celaeddin Muhammed Zekeriya Göceci'yi atamıştır. Ancak bununla birlikte "*Vekil-i Nefs-i Nefis-i Hümayun*" adlı yeni bir makam daha kurulmuş ve kızılbaş emirlerinden Hüseyin Beg Şamlu'yu bu makamın başına getirmiştir. Kızılbaşların devlet üzerinde olan etkisi dolayısıyla vekâlet makamı daha ön plana çıkmıştır. Kızılbaşlar hâkimiyeti ellerinden yitirme korkusuyla tecrübeli ve âlim kişileri barındıran İranî unsurlarla bir çatışma haline girmişlerdir. Şah İsmail'in son dönemlerinden itibaren Kızılbaş etkisinin azaltılmasına yönelik bazı girişimler yapılmışsa da kızılbaşların yönetimden uzaklaştırılmaları I. Şah Abbas döneminde gerçekleşmiştir. Şah Abbas, Ustaclu Mürşid Kulu Han'ın katlinden sonra vekâleti askıya almış ve başka vekil tayin etmemiştir. Bu aşamadan sonra vezaretin daha güçlü olduğu görülmektedir. Gerek Safevi Devleti'nin özellikle son döneminde yazılan ana kaynaklarda gerekse Safevi topraklarını ziyaret eden batılı ve doğulu seyyahların notlarında İtimadü'd-devle lakablı vezir-i azamın, ülke içerisinde büyük

⁴Bir Tebriz Menn'i Yaklaşık 3 Kg'a Tekabül Etmektedir. Bkz. (Hinz 1990: S. 22)

yetkiye sahip olduğu yazılmaktadır. Yazılan eserlerde İtimadü'd-devle'nin şahtan sonraki en güçlü kişi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Dolayısı ile devletin kuruluşunda yetkilerini kızılbaşlarla paylaşmak zorunda kalan vezirler, kurumsal kimliklerine tam anlamıyla I. Şah Abbas'ın reformları sayesinde kavuşmuştur. Yürütmenin başı olarak geniş haklara sahip olan vezir-i azam Safevi şahlarının en büyük yardımcısı haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

ALİCAN, Mustafa, (2014), "Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:7, Sayı:16.

Anonim, (1378), **Tezkiretü'l Mülûk**, Tashih; Seyid Mehmed Debirsiyaki, Tahran.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, (2013), "Şah Abbas (1587-1629) Zamanında Safevi Devlet Teşkilâtı'nda Yapılan Düzenlemeler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 204, Haziran 2013, ss. 83-104

BARDAKÇI, Veli Vehbi, (2018), "Osmanlı Devleti Öncesi Vezirlik", **İstem**, Yıl:16, Sayı:32.

ERDOĞAN, Eralp, (2017), "Safevi Devleti'nde Harem", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.2, No:1.

FLOOR, Willem, (2001), **Safavid Government Institutions**, Mazda Publishers, California.

FLOOR, Willem, (2005), "A Note on The Grand Vizierate in Seventeenth Century Persia", **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, Vol. 155, No. 2 (2005), ss. 435-481

Gıyaseddin Handemir, (1362), **Habibü's-siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer**, c. III, Yay. Celaled-din Humayi, Zir-i Nazar-ı: Doktor Muhammed Debir Siyaki, Kitabhane-yi Hayyam, Tahran.

HİNZ, W., (1990), **İslâm'da Ölçü Sistemleri**, Çev. Acar Sevim, İstanbul.

Hurşah b. Kubad el-Hüseynî, (1379), **Tarih-i Elçi-yi Nizamşah**, Neşr. Muhammed Rıza Nasırî-Koîçi Haneda, Tahran.

İskender Bey Münşî, (1387), **Tarih-i Alem-Ara-yı Abbasi**, Neşr. İrec Afşar, Tahran, C.I-II.

Kadı Ahmed Kumi Ahmed b. Şerefeddin Hüseyini, (2004), **Hulasetü't-tevarih**, c. III, tsh. İhsan Eşraki, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran.

KEAMPFER, Engelbert, (2018), **Exotic Attractions in Persia, 1684-1688-Travels and Observations**, Translated; Willem Floor-Colette Ouahes, Mage Publishers.

MATTHEE, Rudi, (1991), "The Career of Mohammad Beg, Grand Vizier of Shah 'Abbas II (r. 1642- 1666)", **Iranian Studies**, Vol. 24, No. 1/4.

MATTHEE, Rudi, (1994), "Administrative Stability and Change in Late-17th-Century Iran: The Case of Shaykh AliKhan Zanganah (1669-89)", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 26, No. 1, pp. 77-98

MATTHEE, Rudi, (2015), "The Decline of Safavid Iran in Comparative Perspective", **Journal of Persianate Studies**, Brill, Vol. 8.

Mirza Ali Naki Nasiri, (1371), **Elkab u Mevacib-i Dovre-i Selatin-i Safeviyye**, Tashih; Yusuf Rahimlu, Tebriz.

Mirza Bey Cünabadi, (1378), **Ravzatü's-Safeviye**, Neşr. Gulam Rıza Tabatabaî Meed, Tahran.

Mirza Rafia, (1385), **Düstûr'ül Mülûk**, Neş. Muhammed İsmail Marçinkofski, Farsçaya çeviren; Ali Kurdabadi, Merkez-i Esnad ve Tarih-i Diploması.

Muhammed Yusuf Vale İsfahani, (1372), Holdberin, Neşr. Mir Haşim Muhaddes, Tahran.

NEWMAN, Andrew J., (2009), **Safavid Iran-Rebirth of A Persian Empire-**, London, 2009.

SAVORY, Roger, (1980), **Iran Under The Safavids**, Cambridge University Press.

SAVORY, Roger, (1986), "The Safavid Administrative System", **The Cambridge History of Iran (The Timurid and Safavid Periods)**, Cambridge University Press.

Şerefhan Bitlisi, (2011), **Şerefname (Osmanlı-İran Tarihi)**, Çeviren; Osman Aslanoğlu, İstanbul.

TAVERNIER, Jean Baptiste, (1382), **Sefername-i Tavernier**, Farsçaya çeviren; Hamid Erbab Şirani, Tahran.

VELİYEVA, Zülfiye, (2007), "Safevi Devlet Teşkilatı", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara.

EKLER

Safevi Devleti'nde vezir-i azamlık yapan kişiler;⁵

Şah İsmail Dönemi (1501-1524)	I.Şah Abbas Dönemi (1587-1629)
Emir Şemseddin Zekeriya Tebrizi	Mirza Lütfi
Mahmud Han Deylemi Kazvini	Mirza Muhammed Kirmani
Mir Yar Ahmed Huzani	Mirza Lütfullah Şirazi
Ağa Kemaleddin Hüseyin Münşi Kumi	Hatem Beg Ordubadi
Hoca Şah Hüseyin İsfahani	Mirza Ebu Talib Ordubadi
Hoca Celaleddin	Selman Han
Kadı Cihan Seyfi Hüseyini	Seyyid Alaaddin Hüseyin (Halife Sultan)

⁵ Detaylı Bilgi İçin Bkz. (Floor 2001: 35-39)

Şah Tahmasb Dönemi (1524-1576) Mirza Cafer Savacı Ahmed Beg Nur Kemal Hoca Saadettin Huzani Hoca Muin Yezdi Kadı Cihan Hoca Emir Beg Hoca Gıyaseddin Ali Ağa Muhammed Ferahani Hoca Mirza Beg Hoca Seyf'ul Muluk Tehrani Masum Beg Safevi Emir Seyid Şerif-i Sani Mir Seyid Hüseyin Ferahani Hoca Kemaleddin Ali Mirza Şükrullah II. Şah İsmail Dönemi (1576-1577) Mirza Salman Şah Muhammed Hudabende Dönemi (1578-1587) Mirza Salman Mirza Hidayetullah Mirza Muhammed Kirmani Mirza Şah Vali	Şah Safi Dönemi (1629-1642) Seyyid Alaaddin Hüseyin (Halife Sultan) Saru Taki II.Şah Abbas Dönemi (1642-1666) Saru Taki Halife Sultan Muhammed Beg Han Seyyid Mirza Muhammed Mehdi Şah Süleyman (II. Safi) Dönemi (1666-1694) Seyyid Mirza Muhammed Mehdi Şeyh Ali Han Zengene Şah Hüseyin Dönemi (1694-1722) Şeyh Ali Han Zengene Mirza Tahir Vahid Şerif Kazvini Muhammed Mümin Han Şamlu Şahkulu Han Zengene Fethali Han Dağıstani Muhammed Kuli Han Begdili Şamlu Receb Ali Beg Muhammed Ali Han Mukri II.Şah Tahmasb Dönemi (1722-1732) Murtaza Kuli Han Mirza Abdulkerim Faracullah Han Abdallu Mirza Muhammed Hüseyin Mirza Abdullah Mirza Mumin Kazvini Mirza Muhammed Rahim Receb Ali Han
--	---